

Az esettanulmány-rovatban elsősorban olyan szakmai innovációkat kifejező írások bemutatására kerül sor, amelyekben egy-egy, a minőségi szociális munka kialakításának és megvalósításának folyamatát lehet az olvasónak nyomon követni, és amelyekben a mindennapi szakmai gyakorlat fejlesztése ötvöződik a szociális munka világának kutatásával, továbbá az adott fejlesztő folyamatokra való felkészítéssel-képzéssel, és így együtt jelenítenek meg komplex egységet.

Példának tekinthető ehhez *Farkas Zsuzsanna*: „*Közösségfejlesztés mint a cigánytelepek, cigány közösségek integrációs lehetősége*” című – már korábban megjelent – esettanulmánya, amely a néhány évvel ezelőtt folytatott programok tapasztalatait, tanulságait, dilemmáit osztja meg az érdeklődőkkel. Az itt most változatlan formában közlésre kerülő írás elsősorban azért tekinthető rendkívül fontosnak, mert a megvalósított programok során igen jelentős lépések történtek a szolgáltatások igénybe vevőinek bevonására, aktívvá tételére, továbbá kapcsolati hálózati kötések kialakítására, működtetésére és a cigány közösségek egyfajta integrálására a többségi társadalomba. A gyakorlat elemzése során felvetődött elméleti fejtegetések és azok rendszerbe szervezése metodikai szempontból jelentős a hasonló programokban dolgozók, kutatók és képző szakemberek számára.

KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉS MINT A CIGÁNYTELEPEK, CIGÁNY KÖZÖSSÉGEK INTEGRÁCIÓS LEHETŐSÉGE

EGY TELEPREHABILITÁCIÓS ÉS KÉT TELEPFELSZÁMOLÁSI PROGRAM GYAKORLATA ALAPJÁN*

FARKAS ZSUZSANNA

Bevezető

A SZETA Egri Alapítványa (Alapítvány) több mint két évtizede tekinti célcsoportjának a hátrányos helyzetű lakosságot, ezen belül is különös figyelmet fordít a mélyszegénységben élő és/vagy a roma népességre. A mindennapok során alakultak, formálódtak ki azon tevékenységeink, amelyek ma már egymásra épülő rendszert alkotnak. Munkánk a settlement hagyományokból táplálkozik, alapvetése a közösségi munka, a közösség dinamizálása és fejlesztése. A következőkben az Alapítvány három olyan programjáról számolunk be, amelyek során cigánytelepek szűntek meg vagy alakultak át: *az egri teleprehabilitációról, a szomolyai és a siroki telepfelszámolásokról*. Bemutatjuk azt is, hogy ezen programok háttérében milyen folyamatok és elméleti megfontolások álltak, milyen problémák, dilemmák kerültek felszínre a megvalósítás során. Célunk elsősorban az, hogy néhány támpontot adjunk azok számára, akik hasonló körülmények között élő emberekkel dolgoznak, vagy dolgozni szeretnének.

* Az esettanulmány eredetileg Budai I., Nárái M. (szerk.)(2011): *Közösségi munka – társadalmi bevonás – integráció*. Szöveggyűjtemény. Széchenyi István Egyetem, Győr kötetben jelent meg. Az itteni anyag teljes mértékben megegyezik az eredetivel.

A SZETA Egri Alapítványa és a Béke-telep

A Szegényeket Támogató Alap (SZETA) Egri Alapítványa 1989 novemberében jött létre, ekkor még Eger Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága Igazgatási Osztályának határozata alapján kezdhetette meg működését. Alapelveiben szorosan kötődött az 1979-ben illegálisan létrehozott Szegényeket Támogató Alaphoz, illetve az 1989. április 4-én megalakított Szegényeket Támogató Országos Egyesülethez¹.

Az egri SZETA önálló jogi formában történő működéséhez több tényező járult hozzá, de a végső lökést az 1989. november 18–19-én tartott egri szegénységellenes hétvége adta. Ekkor a használt ruhák eladásából 17 500 forint gyűlt össze, és mind a pénzzel, mind a maradék ruhákkal kezdeni kellett valamit. Ezért a szervezésben részt vevő baráti társaság elhatározta az önálló SZETA létrehozását Egerben. A maradék ruhamennyiség már ki is jelölte az első tevékenységi formát: használt ruhák és egyéb eszközök gyűjtése és továbbítása, amelyhez egy volt állampárti (MSZMP-s) irodahelyiség állt rendelkezésre. Ezt követően a lakbérhátralékosok és a szegénységben élő gyerekek kerültek a figyelem középpontjába. Előbbiek jogi, szakmai segítséget kaptak, az utóbbiak számára 1990-től nyári táborok szerveződtek, melynek költségeit helyi gazdasági szervezetek adták össze.

A Béke-telepen 1991-ben jártak először az Alapítvány munkatársai: az esedékes nyári táborba invitálták a gyerekeket, ennek érdekében vették fel a kapcsolatot a szülőkkel, a családokkal. 1992-ben a Béke-telep lakói már megfogalmazták azon kérésüket, hogy vizet, szennyvizet, utat, járdát szeretnének, valamint a lakások zsúfoltsága miatt építkezni kívánnak a telepen a szociálpolitikai támogatás igénybevételével. A SZETA felvállalta a lakók kérésének képviselőt az önkormányzat felé², és 1993-ban elkészült a telep szabályozási terve, amit el is fogadott a képviselőtestület. A tervezés során jó néhány gyakorlati akadályra derült fény: a házak és a telkek túlnyomó többsége papírforma szerint nem létezik, a terület egy része a Magyar Honvédség, a másik része önkormányzati tulajdon, a környező rész mezőgazdasági jellegű terület. Tehát azok a házak, amelyekben a cigány családok éltek, nem léteztek, a házuk alatt lévő telkek pedig az önkormányzat tulajdonát képezték. A szabályozási terv még mindig az asztalfiókban porosodik. (Ebben több tényező játszott szerepet, melyek taglalásától most eltekintünk.) Azt azonban el kell mondanunk, hogy 1996-ban a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzat kezdeményezésére a telep szélén nyolclakásos „szocpol”-os sorház épült fel. A telepen élők közül három család kapta meg az építkezés lehetőségét. Ezzel az Alapítvány nem tudott egyetérteni, így a Cigány Kisebbségi Önkormányzattal való párbeszéd, kapcsolat megszakadt.

1996 őszén az Alapítvány a Béke utcában, a Béke-teleptől 80–100 méterre vásárolt egy romos kis családi házat. *Az elsődleges cél az volt, hogy térben is közel kerüljünk a telepi családokhoz és elindítsuk settlement típusú szolgáltatásainkat.* A ház felújítására több lépcsőben került sor³; az emeleti szinten kialakításra került egy lakásotthon, a földszinti részen az Alapítvány irodája és közösségi helyisége. A 12 férőhelyes lakásotthon a gyermekvédelmi törvény szabályozása alá tartozó gyermekek átmeneti otthonának funkcióját látja el, ma már az Egri Kistérség Többcélú Társulásával kötött szerződés alapján.

A Béke-telep mint első célterület

Felnémetet, ahol a Béke-telep található, 1961-ben csatolták Egerhez. A történeti előzményekből következik, hogy ez tradicionális falusi cigánytelep, ellentétben a belváros szélén lévő Szalai (Verőszala, Árnýékszala utcák) cigánysorral. Ez utóbbi lakosságcserevel jött létre, és az utcák frekventáltabb részeit ma is nem cigányok lakják. A Béke-telep a 19. század utolsó harmadában

alakult ki⁴ (Farkas 2007), amikor is a faluból kiszorultak a faluvégi dombra a cigány családok. Először csak Cigányházat emlegetnek a források, majd Cigánysort, az utóbbi évtizedekben pedig az utca nevére Béke-telepnek nevezik.

A telepen jelenleg a 18. század vége és a 19. század vége között, tehát közel száz esztendő alatt Felnémetre bevándorolt és letelepedett cigány családok utódai élnek. Szegről-végről mindenki rokon, a közösségbe csak házasság révén lehet bejutni. Az „idegeneket” előbb-utóbb kiveti a közösség azzal, hogy a primer szolidaritási kapcsolati hálóba nem tudnak bekerülni. Ennek egyik igen tanulságos példája az F. család, akik Bogácsról költöztek a telepre, amely igen fontos mobilitási lépés volt számukra. Bár kiemelten élvezték a családsegítő szolgálat mint mesterséges védőháló támogatását, mégsem tudtak a telep kapcsolati hálójának tagjaivá válni. Hiányzott a természetes védőháló körülöttük, „*még egy szelet kenyeret sem adtak*”, mesélte az édesanya. A közösségen belüli elszigetelődés miatt visszakényszerültek bogácsi rokonsági rendszerükbe.

A Béke-telepen nemcsak Egerhez, de a Szalai cigánysorhoz képest is minden szempontból rosszabbak voltak a körülmények. A két, többségében cigányok lakta szegregátumban – az utolsó ilyen területi bontásban elérhető – 2001-es adatok alapján a nyolc osztálynál kevesebbet elvégzők aránya közel azonos, ugyanakkor a Béke-telepen a felnőtt lakosság mindössze 1,2%-ának volt érettségije, míg a Szalában 7,7%-ának. A munkanélküliek aránya a két lakóterületen megegyezik (11,4%), a foglalkoztatottak aránya viszont ismét a Béke-telepen alacsonyabb (16,4%) (1. táblázat). A lakáshelyzet terén még élesebbek a különbségek: a béke-telepiek 68,8%-a, a Szalai cigánysoron élők 18,4%-a él komfort nélküli lakásban. A Béke-telepen a lakosságnak alig harmada (27,1%) lakik hálózati vízvezetékre bekapcsolt lakásban, míg a Szalában ez az arány 87,8% (2. táblázat). Ha Eger város hasonló mutatóit nézzük, a szakadék még szélesebb.

1. táblázat

A népesség iskolai végzettségének és gazdasági aktivitásának néhány mutatója, 2001

Terület	8 osztálynál alacsonyabb iskolai végzettségűek	Érettségi- zettek	Foglalkozta- tottak	Munkanélkü- liek	Eltartottak
	aránya (%)				
Béke-telep	42,1	1,2	16,4	11,4	39,8
Szalai cigánysor	40,4	7,7	20,7	11,4	38,3
Eger város	14,1	28,2	40,2	3,3	28,6

Forrás: KSH (2001)

2. táblázat

A népesség megoszlása a lakáshelyzet néhány jellemzője szerint (%), 2001

Terület	A lakás komfortfokozata						Hálózati vízvezetékbe bekapcsolt lakások
	Össz- komfort	Komfort	Fél- komfort	Komfort nélküli	Szükség- lakás	Össze- sen	
Béke-telep	2,1	12,5	10,4	68,8	6,3	100,0	27,1
Szalai cigánysor	32,7	26,5	14,3	18,4	8,2	100,0	87,8
Eger város, összesen	49,5	44,4	2,1	2,0	1,9	100,0	98,8

Forrás: KSH (2001)

Intenzív munka a Béke-telepen – „a SZETA útban van”

A SZETA 1997-től kezdte meg intenzív kapcsolatépítését a telepen élő családokkal. Az

alapkapcsolatok már léteztek 1990-től, hiszen a gyerekek nyári táboroztatása⁵, az infrastrukturális problémák megoldásának képviselője során kialakult az alapvető bizalom, az ismeretség, a kölcsönös elfogadás. Ezt tekinthetjük a folyamat első szakaszának, amelyre visszatekintve összességében az jellemző, hogy *ők „bent a gettóban”, a „SZETA-sok” pedig a gettón kívül voltak.*

A következő lépések a partnerség, az együttműködés kialakítása és a személyes élethelyzetekbe történő betekintés voltak. Ezt a második szakaszt rendkívüli módon felgyorsította a térbeli közelség, az állandó személyes jelenlétből fakadó gyors reagálás lehetősége. A telepiek naponta minimum kétszer elsétáltak a SZETA-ház előtt kényszerből: sem a bolt, sem a buszmegálló, sem az óvoda, sem az iskola, sem az orvos megközelítése nem volt lehetséges e nélkül. Szóval a SZETA „útban volt”, „útban van” ma is. Azok a szolgáltatások, amelyek így elkezdtek működni, nem voltak több évre előre megtervezettek, mindig „egy lépéssel előre” módon alakultak ki. Amelyek beváltak, fennmaradtak, amelyek nem, azok módosultak.

1997-ben a gyermekek átmeneti otthonának elindulásakor a gyermekfelügyelők és a technikai dolgozók kiválasztása a telepi asszonyokból történt. Munkatársként alkalmazásuk alapozta meg a partnerséget, az együttműködést, a bizalom és a személyes kapcsolatok mélyülését. Rajtuk keresztül elértük a gyerekeket, a családokat: ők voltak az Alapítvány „informális PR-ja” a telep felé. Ennek következtében a telepiek fokozatosan mindennapos „SZETA-használókká” váltak. A felnőttek először csak telefonálni, fénymásolni jöttek, majd hozták a hivatalos papírokat értelmezni, később már mindenféle gondjaikat is felfedték, és igényelték a beszélgetést, kérték a tanácsokat. Az Alapítvány munkatársai kijártak a családokhoz hosszú konyhai beszélgetésekre, élettörténeteket és problémákat hallgattak, miközben rálátásuk lett a rokonsági rendszerekre, a megélhetési forrásokra és a túlélési stratégiákra. A SZETA felvette/átvette a családsegítő szerepét, és a polgármesteri hivatal szociális irodája így is tekintett rá, illetve szakmai partnerének fogadta el segélyek, támogatások megállapításánál, közhasznú foglalkoztatásnál. Sőt hosszú ideig a telepiek számára a szabálysértési büntetés ledolgozása is lehetővé vált közérdekű munka formájában az Alapítványnál.

A gyerekek birtokba vették az udvart, a pingpong- és a csocsóasztalt, a klubszobában korrepetálások, közösségi foglalkozások követték egymást. A számítógépekhez és az internethez való hozzáférhetőség miatt a gyerekek ellepték a házat, és magukkal vonzották a fiatal felnőtteket is.

A telep dinamizálását más módszerek is szolgálták. A hagyományos táborok mellett a gyerekek nyári szabadidős foglalkozásokon vehettek részt, amelyeknek fontos része volt például az egeri belváros megismerése, különböző intézmények használata (mozi, múzeumok). Az autóbusszos kirándulások továbbléptek a város határain, a szülők és a gyerekek együtt ismerték meg az ország jelentősebb városait (Budapest, Debrecen, Miskolc), együtt vettek részt különböző programokon (Parlament, a Csodák palotája, nyíregyházi állatkert, miskolctapolcai Barlangfürdő)⁶.

A havi rendszerességgel megrendezett családi napok⁷ programjai kötődtek az évszakokhoz, de mindig lehetőség nyílt arra, hogy a gyerekek bemutassák ének- és tánc tudásukat, hogy közösen muzsikáljon, táncoljon felnőtt és gyerek. Ezek a családi napok tették lehetővé a telepiek számára, hogy „ünnepi hangulatot teremtsenek” maguk körül, és nagyobb közösségben élhessék át cigány identitásukat⁸.

Fontos tényező: a SZETA folyamatosan törekedett arra, hogy a főállású munkatársak mellett a telepről másokat is bevonjon önkéntesként a programok szervezésébe, lebonyolításába. A szülők/felnőttek bevonása személyes megszólítással történt, és egy-egy adott program során saját felelősséggel járó funkcióval társult, mint például a büfé megszervezése, a műsor levezetése. A munkacsoport egyenrangú tagjaiként ugyanazt tették, mint a SZETA munkatársai. (Együtt sütöttük például a tortákat a díjazottaknak, együtt takarítottunk egy-egy program után.)

A Béke-telep Rehabilitációjáért Egyesület

A SZETA és a telepiek között rengeteg találkozási pont jött létre, amely jól működött. Az egyéni bajokat lehetett kezelni, egy részüket ténylegesen megoldani. A közösség legnagyobb problémája azonban megmaradt: folyamatosan érkeztek a panaszok arról, hogy „nincs út, járda, a gyerekek naponta sárosan érkeznek az iskolába, és a tanárok ezt nem nézik jó szemmel”. Sok a szemét; „nem merem elhívni magyar munkatársaimat hozzám, mert nem szeretném, ha tudnák, milyen itt a környék”. „Nincs vizünk, fürdőszobánk, nem tudunk megfelelően tisztálkodni, télen a kút is befagy. A szemét és az ételmaradékok miatt előzömlenek a patkányok.”

A telep lakosságának – minden családi napon, kiránduláson, egyéni ügyfélfogadáson – felmerülő igényei arra ösztönözték (kényszerítették) a SZETA-t, hogy valamit lépjen. Mivel az infrastruktúrafejlesztésből a Cigány Kisebbségi Önkormányzat (CKÖ) korábban „cigánykérdést” gerjesztett, úgy gondoltuk, hogy *az érintett lakosság közvetlen megjelenése és véleménynyilvánítása nélkül nem lehet eredményt elérni.* 2003 augusztusában az Alapítvány a telepen élők már kialakult aktív magját azzal szólította meg, hogy *vállalják fel a cigánytelep képviselét, ennek érdekében alakítsanak munkacsoportot.* Kezdetben a csoport összetétele folyamatosan változott, néhányan nem merték felvállalni, mások nem hittek az eredményben, végül öten-hatan maradtak. Mintegy négy hónapos felkészülés-felkészítés után az év végi közmeghallgatásokon már felszólaltak, a munkacsoportból lemorzsolódók pedig jelenlétükkel támogatták őket a városházán. A problémát egyre inkább nem lehetett lesöpörni az asztalról: *a telepi cigányok ott álltak a képviselőtestülettel szemben, és kértek, érveltek, adatokkal bizonyítottak.* A költségvetés időszakában újabb nyomásgyakorlásra és lobbizásra került sor. Az önkormányzati képviselőket, a bizottsági elnököket, frakcióvezetőket és polgármestert egyenként keresték meg a közművesítés támogatása ügyében. A munkacsoportban részt nem vevő telepiek körében is egyre nagyobb lett az érdeklődés, és figyelemmel kísérték az eseményeket. Így született meg az egyesület gondolata, és húsz alapító taggal rövid időn belül valóra is vált. A Béke-telep Rehabilitációjáért Egyesületnek sikerült maga mellé állítania a városrész önkormányzati képviselőjét, aki – a két szervezet háttértámogatásával és hangjával – következetesen képviselte a telep rehabilitációjának szükségességét. A röviden felvázolt lépések összességében vezettek odáig, hogy az egri önkormányzat 2005-ben pályázatot nyújtott be a Regionális Operatív Program (ROP) egyik kiírására⁹. A SZETA Egri Alapítványa és a Béke-telep Rehabilitációjáért Egyesület kapták meg az önkormányzattól azt a feladatot, hogy a tulajdonviszonyok rendezését egyeztessék a telepi családokkal. A polgármesteri hivatal és a képviselőtestület a két civilszervezetet egyre inkább tárgyaló partnerének tekintette. Sikerült elérni, hogy 2006-ban az önkormányzat jelképes összegért tulajdonba adta a házak alatti telkeket, 2007-ben a nyertes ROP-pályázat finanszírozásával lefektették a közműveket, és 2008 tavaszán elkészült az út.

Szomolya: a felhalmozott tapasztalatok hasznosítása

Miért éppen Szomolya?

A Roma Integráció Évtizede Program¹⁰ jegyében Magyarországon 2005-ben meghirdetésre került a „Telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők komplex integrációs programja”, melynek koordinálása, lebonyolítása a Szociális és Munkaügyi Minisztérium (SZMM) Roma Integrációs Főosztályához tartozott. 2005-ben az SZMM felkérése ellenére a települési önkormányzat nem adta be pályázatát. 2006-ban ismét lehetőségük nyílt pályázni¹¹.

Feltehetjük a kérdést: *miért kerülhetett be Szomolya a meghívásos pályázati körbe?* 1937-ben Szomolya népességének 37,2%-a élt barlanglakásban.

„[...]A barlanglakások mind alacsony, kis alapterületű (legfeljebb 10–20 négyzetméter) riolittufába vájt üregek. Az ablakok szűkek, a falak nedvesek, eső idején a tetőn a víz beszivárog, a levegő dohos, az ételek megpenészednek. Néha ember, állat egy szobában van. A nap alig süt be. A lakás tisztítása a sötétség miatt nehéz és a sötét, nedves levegőben a betegségeket okozó gombák, a baktériumok vígan szaporodnak. E miatt a csecsemőhalandóság és a gümőkórhalandóság háromszor annyi, mint egyebütt. A vízbeszerzés nehézsége miatt legfeljebb ivásra hordnak vizet, mosásra nem jut elég víz. Árnyékszék nincs, a szemétdombra, a bokrok mögé járnak, e miatt a lakások környéke a vérhasnak és a hastífusznak melegágya... E barlanglakásokat a látogatók rendszeren kurióznak tekintik, nyomorkülönlegességnek, speciális valaminek. [...] Abból, hogy a nép e tájon nem tudott előjönni a barlangokból, tulajdonképpen a táj és a történelem szól. A táj arra adott alkalmat ennek a népnek, hogy barlangokba húzódjék, a történelem arra nem adott alkalmat, hogy kihúzódjon belőlük.” (Szabó 1937, 88)

2006-ban „a szomolyai cigányság 34,7%-a (119 fő) lakik 26 barlanglakásban (pinceházban). Az akcióterületen, riolittufa domboldalon további nyolc igen rossz állapotú putri található, amelyben a helyi cigányság további 9,7%-a (33 fő) él. A pinceházak és az előttük található putrik emberi lakhatásra alkalmatlanok, semmiféle civilizációs eszköz nem éri el az itt élőket. A villanyhálózat kiépítetlen, egy fennálló háztól kapják az ott lakók az áramot szolidaritási alapon. Ez a megoldás baleset- és életveszélyes. Az áramdíjat egymás között megosztják. Nincs közvilágítás, ezért télen már 16 óra után veszélyes a közlekedés.

A domborzati viszonyok és a kőzet sajátossága miatt a víz- és szennyvízvezeték kiépítésére nincs lehetőség. Az itt élők 200–300 méterről hordják a vizet, amely megterhelő fizikai munka, sőt télen és esős időben életveszélyes is. Hírközlési eszközök (televízió, rádió) elérhetetlenek, nincs vételi lehetőség, az itt élők az alapvető információkból is kirekesztettek. A meredek domboldalon lévő ösvényeken télen-nyáron veszélyes a közlekedés. Gépjárművel lehetetlen megközelíteni, se mentő, se tűzoltó, se szippantós autó ide nem tud feljutni. A pinceházak belső kiképzése nélkülöz minden balesetvédelmet, a mennyezetek szakadozottak, bármikor maguk alá temethetik a bent lakókat. A putrik is hasonló állapotban vannak, hiszen ezek még természetes és hagyományos cigány építkezési technológiával készültek.”¹²

Szomolya Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megye határán fekszik. Mezőkövesd a kistérségi központja, mégis Egerhez kötődik jobban. Úthálózata csak ennek a két városnak az irányába vezet (Noszvajon át), ami kevés az országos vérkeringésbe való bekapcsolódáshoz. A település lakóinak száma 1774 fő¹³. A lakosság 21,9%-a 0–14 éves. A 15–60 év közöttiek aránya 40,3%, a 60 év felettieké 23,9%. A demográfiai arányok a falu lassú elöregedését mutatják. A falu cigány népességének aránya 20–25%, amely éppen súrolja a „pszichológiai határt”. Az iskolában két év

alatt felére csökkent a tanulói létszám, a cigány tanulók aránya így 90%-ra nőtt. Az óvodában egy csoport megszűnt, a megmaradt két csoportban 50–60% közötti a roma gyerekek aránya.

Cseresznyevirág 1. és 2. program

A SZETA munkatársaként 2006 nyarán a telepfelszámolási program mentoraként kerültem Szomolyára, azért, hogy segítsem a pályázat megírását, a konzorciumi partnerség kialakítását, mindezek érdekében a romák és a nem romák közötti párbeszéd elindulását. A pályázat lehetősége elsősorban a helyben már létező Szomolyai Cigányokért Szervezetet, illetve annak vezetését érdekelte. Az egyesület 2005-ben alakult a tagok kezdeményezésére. Céljaikat tisztán megfogalmazták, ugyanakkor sem tapasztalattal, sem szakmai támogatással nem rendelkeztek azok megvalósításához.

Jelen írásban eltekintünk a pályázat-előkészítés hosszú, feszültségekkel terhes többoldalú egyeztetési folyamatának ismertetésétől, és csak a végeredményre koncentrálnak: a főpályázó a Szomolyai Cigányokért Szervezet lett, konzorciumi partnerei a települési és a cigány kisebbségi önkormányzat, valamint a SZETA, amely vállalta a pályázat megírását és megvalósításának segítségét.

A program legfontosabb célkitűzéseit a pályázatban így fektettük le:

„1. A Szomolya községben élő cigányság társadalmi integrációjának elősegítése, társadalmi helyzetének javítása, ezáltal a helyi társadalmi feszültségek kirobbanásának és a falu gettósodásának megelőzése. Ennek érdekében kiemelten fontos a lakott pinceházak számának csökkentése, vagyis a pinceházakban élő kisgyermekes családok új lakhatási feltételeinek megteremtése, továbbá a mélyszegénységben élő szomolyai családok életmódjának dinamizálása, a gyermekek mobilitási esélyeinek növelése, lakhatási, képzési-foglalkoztatási, pedagógiai és közösségi szolgáltatási programok biztosításával.

2. A szomolyai cigányság húzóerejének, mintaadó csoportjának komplex egzisztenciális fejlesztése és megerősítése a foglalkoztatás, a lakáskörülmények, a szakmai és közéleti képzés eszközeinek felhasználásával. Ezen belül a helyi cigány közösség és a Szomolyai Cigányokért Szervezet autonóm működési feltételeinek megteremtése, képessé tévése a helyi fejlesztési folyamatok katalizálására, koordinálására, az elindított innovatív folyamatok további folytatására.”¹⁴

A projekt feladatai a következő részprojektek mentén fogalmazódtak meg: (1) lakhatási körülmények javítása; (2) szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférés; (3) munkaerő-piaci helyzet, foglalkoztathatóság; (4) közoktatás és (5) közösségfejlesztés. Az elsődleges célcsoportba azok a családok kerültek, amelyek pinceházakban éltek. A velük való közös munkát együttműködési megállapodás rögzítette, szabályozta. A program által biztosított lakásért olyan konkrét elvárások fogalmazódtak meg, mint például a szociális munkással való együttműködés, részvétel a foglalkoztatási-képzési programelemekben. A lakhatási programelem kivételével a település teljes cigány népessége és a falu lakosai is célcsoportoknak számítottak. A program 2007. január 1-jétől 2009. június 30-ig tartott.

A siroki program

A szomolyai és az ezzel párhuzamosan futó telepfelszámolási programok (például a közeli

Egercsehi–Szúcs) híre a romák informális hálózatán belül gyorsan terjedt a térségben. A siroki cigány közösség egy része már szakmai kapcsolatban állt a SZETA-val¹⁵. Ők kérték fel az Alapítványt a településfelmérési pályázat megírására és a szakmai megvalósításban való közreműködésre. Az egyeztetési folyamat, a konzorcium létrehozása gyorsan és zökkenőmentesen zajlott, miközben a SZETA kezdeményezésére megalakult a Siroki Roma–Magyar Egyesület (SIROMA) is. A főpályázó a SZETA lett, konzorciumi partnerei a települési és a cigány kisebbségi önkormányzat, valamint a SIROMA Egyesület.

Sirok a Mátra alján, 20–22 kilométerre található Egertől. A Pétervásárai kistérség települése, amely az ország 36. leghátrányosabb kistérsége. Az 1984 fős (KSH 2009) község demográfiai mutatói előregedést jeleznek: a 0–17 évesek aránya 13,5%, az idős korosztályé (60 éves és idősebb) 28,5%. A szocializmus időszakában a siroki Mátravidéki Féművek 3000 főt foglalkoztatott, utódvállalatai ma 400–500 magasan képzett szakembernek adnak megélhetést. A községben a munkanélküliségi ráta 2010-ben 12%-os volt (OMMK 2010).

Szomolyához hasonlóan Sirokon is vannak barlanglakások, amelyeket a helybeliek *kőlyukaknak* neveznek. Többségük ma már lakatlan, a program kezdetekor két család élt *kőlyukban*. A hagyományosnak nevezhető cigánytelepen ugyanakkor nyolc, erdőszéli házban további két család lakott.

„A belső terek 20–35 négyzetmétereseek, többségük szoba-konyha, de olyan is található, amely 1 helyiséges. A lakások kicsiny mérete miatt az élettér igen szűkös, csak a legszükségesebb berendezési tárgyak férnek el, a gyerekek külön bútorainak (pl. kiságy, járóka, íróasztal) és a külön ágyaknak már nincs hely. Az élettevékenységek egy helyre zsúfolódnak, a mosás, mosdás, étkezés, főzés, alvás, pihenés mind egy helyen történik, a gyerekek pedig kiszorulnak a ház elé játszani.”¹⁶

A SZETA szakmai szemléletéből és a pályázati kiírásból következik, hogy a program célkitűzései, célcsoportjai, a részprojektekben megfogalmazott feladatok sok hasonlóságot mutatnak a szomolyaival, ezért ezeket itt nem ismételjük meg. A pályázati program 2009. március 1. és 2010. december 31. között valósult meg.

Hangsúlyok

Ahogy a bevezetőben jeleztük, nem a projektek¹⁷ mint pályázati programok részletes ismertetésére törekszünk, hanem azoknak a módszereknek a leírására, amelyek a közösségfejlesztés és a közösségi felzárkóztatás céljait szolgálták.

Kapcsolatok építése terepmunkával

Béke-telep

A SZETA munkatársai a kapcsolatépítés legegyszerűbb formáját választották: kimentek terepre, vagyis a cigánytelepre. Az utcán csoportban beszélgetőkkel szót váltottak, egy idő után néhányukat otthonaikba is behívták a telepiek, ahová többnyire a kíváncsiskodó szomszédok is követték őket. Vagy az Alapítvány szociális munkásai bekopogtak egy-egy házba, ahol jellemzően voltak szomszédok, ismerősök is. Az „ismerkedő kérdés” az esetek többségében mind ez volt: „Maga a tanácstól jött? Maguk a tanácstól jöttek?” A „nem” válasz után megnyugodtak, majd újból egy kérdés: „Akkor miért jöttek?” „Segíteni, megkérdezni...” – majd elindult a panaszáradat, és közben

már le is főzték a kávé a vendég kedvéért. A SZETA munkatársai házról házra, családról családra jártak, majd vissza-visszatértek: lassan beépültek a telep és a telepi családok életébe. A kapcsolatok egyre mélyültek, személyessé váltak, és a felszínes, közhelyszerű panaszok mögül előtörték az igazi érzelmek, helyzetek, problémák. Ahogy beépültünk, és befogadtak minket a telep világába, kezdtük megérteni annak egyéni és közösségi szintjét. Jelenlétünkre egyre inkább számítottak, ezért a közösség spontán „szószólói” fel is kértek minket különböző problémáik képviselőjére (köz művek létesítése, építkezés lehetősége).

Szomolya

A szomolyai munkát az SZMM indította el azzal, hogy mentort küldött a településre. A mentor azon kívül, hogy a település formális vezetőit megkereste, a potenciális kedvezményezettekkel, a pincházban élőkkel is felvette a kapcsolatot; kiment a terepre. Sorba járta a családokat, ismerkedett velük, arról érdeklődött, hogy mi a véleményük a költözés lehetőségéről. Az idegen itt is hamar szemet szúrt: „Maga a gyámügytől jött?” Majd a szereptisztázás után itt is következett a betessékelés, a kávé, a hosszú beszélgetés, valamint az indulatos panaszkodás. *A terepmunkával párhuzamosan a kapcsolatépítés egy másik szálon is elindult: meg kellett találni azokat a helyi, hiteles roma embereket, akik képesek a telepfelszámolási programot végigvinni, és akiket elfogad a szomolyai roma emberek többsége. Így derült ki, hogy a faluban alakult már egy cigány egyesület. Miután bebizonyosodott, hogy a roma civilszervezet hiteles, közéleti szerepvállalásra alkalmas emberekből áll, akik képesek közvetíteni a romák és nem romák között, megkezdődött a pályázat előkészítésének közös munkája.*

Néhány hónappal később, már a kedvező pályázati eredmény ismeretében tovább folytatódott a kapcsolatépítés: a program munkatársai és a szociálpedagógus főiskolai hallgatók hétről hétre bekopogtak egy-egy cigány családhoz. A látogatások az ismerkedésen, a bemutatkozáson túl más funkciókat is betöltöttek. A legfontosabb az volt, hogy *a településen élő összes cigány család első kézből, hiteles tájékoztatást kapjon a „telepfelszámolási” programról*, megelőzve ezzel az alaptalan információk terjedését és a konfliktusokat. Arról is szó esett, hogy az adott család miként kapcsolódhat a programhoz, mely részprojekt kedvezményezettje lehet. Ennek érdekében a család tagjairól részletes információkat gyűjtöttünk (életkor, iskolai végzettség, betegségek, feketemunka, túlélési stratégiák, eladósodás, családi kapcsolati rendszerek, rokonsági hálózatok, problémák). Mindezekkel a tevékenységekkel párhuzamosan a roma családok biztonságérzete megnőtt: tudták, hogy kik azok az idegenek, akik napról napra megjelennek a faluban és a roma közösségben.

Sirok

A siroki programot a helyi CKÖ kezdeményezte: megkereste a SZETA-t, és segítséget kért. Ezt követően megkezdődött a terepmunka: kapcsolatfelvétel a telepszerű lakókörnyezetben élő családokkal, ismerkedés, adatgyűjtés. Ezzel párhuzamosan *megkezdődött a helyi roma emberek közéleti aktivizálását, az egyesület szervezését is*. A pozitív pályázati döntést követően Sirokon is elindult a teljes roma lakosságot átfogó kapcsolatépítés a szomolyaihoz hasonlóan terepmunkával.

Mindhárom esetben azt láthattuk, hogy *minden családdal egyénileg történt a kapcsolatfelvétel, miközben a teljes cigány közösség lett megszólítva*. A Béke-telep egész közössége, amely területileg is jól lehatárolható, Szomolyán és Sirokon pedig nemcsak a telepen lakók szűkebb csoportja, hanem a falu teljes cigány népessége. (Ennek jelentőségére később még visszatérünk.)

Közösségi terek/házak

Béke-telep

A SZETA-ház 1997-ben kezdte meg működését a Béke-telep közelében. A tudatos helyválasztás mögött az a megfontolás állt, hogy a szolgáltatások közel legyenek a potenciális igénybe vevőkhöz. Az intézmény megnyitásának idején ebben a városrészben (Felnémet) sem szociális, sem közművelődési-közösségi intézmény nem működött, a legközelebbi szociális intézmény csak helyi tömegközlekedési eszközzel érhető el – vagy egyórás gyaloglással.

Szomolya

A pályázati forrás lehetővé tette, hogy projektiroda és közösségi ház funkciókra az Egyesület ingatlant vásároljon magának. Erre a célra a falu központjában egy családi házat (nagy kerttel) választottunk ki. A központi hely szimbolikus és praktikus jelentőséggel bír. Itt található a falu szolgáltatási „negyede”: az iskola, az óvoda, a polgármesteri hivatal, az orvos, a művelődési ház, élelmiszerüzlet. Itt mindenki naponta megfordul, és „belebotlik” az egyesületi székházba.

Sirok

A volt tűzoltószertár épületét az önkormányzat határozatlan időre átadta használatra a CKÖ részére a 2006. évi választások után. Az épület a falu központjában helyezkedik el, pár percre az iskolától, a polgármesteri hivaltól és az üzletektől. A projektiroda és a közösségi ház funkcióinak megfelelő; mindez egybeesett a CKÖ szándékaival is. Tehát az épület Sirokon adott volt, csak közösségi térré kellett formálni.

A közösségi terek/házak kialakításának alapvető célja az volt, hogy oda bejárjanak a gyerekek, a fiatalok, a felnőttek. Az emberek használják, „szabad áramlásuk” biztosított legyen. Ezeknek a szempontoknak megfelelően kellett átgondolni a funkcionális tereket, azok berendezéseit, a működést, a szolgáltatások jellegét és az alapelveket.

Funkcionális terek

A tér kialakítását természetesen mindhárom helyszínen befolyásolták az épületek adottságai, de már a kiválasztásnál is fontos szerepet játszott azok *megközelíthetősége* és belső jellemzői. A SZETA-házban előtér, mosdók, iroda, klubhelyiség, nagy kert áll rendelkezésre, és a gyermekotthon konyhája teakonyhaként. Szomolyán hasonlóak az adottságok, azzal a különbséggel, hogy a konyha, amelyet a korábbi tulajdonosok nyári konyhaként használtak, külön bejáratú, és itt garázs is található. Sirokon az iroda mellett van egy kisebb szoba (a „klubhelyiség”) és egy „nagyterem”, ahová akár 60–70 fő is befér (a tűzoltóautók volt garázsa), és természetesen vannak mosdók. Nincs viszont konyha és kert, illetve ez utóbbi kialakítására csak nagyon kevés terület áll rendelkezésre. A SZETA és a szomolyai egyesületi házak eredetileg családi háznak épültek, és az átépítés során is megtartották a családias jelleget, hangulatot. Sirokon a berendezéssel lehetett (kellett) ellensúlyozni az épület külsejét. Fontos: a helyiek nem azt érzik, hogy hivatalos helyre (hivatalba, intézménybe), hanem azt, hogy a „SZETA-ba”, a „székházba”, a „tűzoltóba” jöttek.

Az *irodában* történik az ügyintézés, az „ügyfelek” fogadása, tanácsadás és egyéb „irodai szolgáltatások” nyújtása. Szabad terület, ahová bárki, szinte bármikor bejöhethet, nincs előre bejelentkezés, nincs ügyintézési kényszer sem. A *klubszoba* multifunkcionális közösségi helyiség, ahol egymást követik a különböző tevékenységek. Általánosan elfogadott, hogy délutánonként a gyerekek és a fiatalok birtokolják. Elsősorban számítógépeznek és interneteznek (4-5 számítógép mindenhol rendelkezésre áll), a várakozók pedig beszélgetéssel, társasjátékkal töltik idejüket. Arra is van lehetősége a gyerekeknek, hogy segítséget kérjenek a tanuláshoz (egyes esetekben a

számítógép használatát az előzetes tanulás feltételéhez kötjük). Délelőtt és késő délután a klubszobában zajlanak a felnőttek „gyűlései”, a különféle megbeszélések, összejövetelek, képzések. A *konyhának* is fontos társasági funkciója van. (Ezért is hiányzik Sirokon nagyon.) Az asszonyok különösen szeretnek itt beszélgetni, elmondják, mi történik a faluban, mi a véleményük a világ történéseiről. Mindeközben közösségi kontrollt gyakorolnak egymás és mások felett, iránymutatást adnak egymásnak. Szomolyán az asszonyok – miután a gyerekeket beadták az óvodába és/vagy bevásároltak – „beugranak” a „székházba”, kávéznak és beszélgetnek. Otthonos a légkör, kiszolgálják magukat és egymást, elmosogatnak, rendet hagynak maguk után. A SZETA-ban hasonlóan központi helye van a konyhának: „gyülekezőhely”. A közösségi rendezvények (családi napok, játszóházak, roma nap) alkalmával itt készülnek a szendvicsek, az egytálételek, a sütemények, a palacsinták és lángosok. A főző-sütő asszonyok különleges atmoszférája mágnesként vonz mindenkit: besegítenek a gyerekek, a felnőttek, és közben beszélgetnek.

Nagyobb létszámú rendezvényekre nincs hely, de ez nem is baj. Ezekre szolgálnak a közpénzekből fenntartott intézmények, mint például az iskola, a művelődési ház. *A szakmai koncepcióba szervesen illeszkedik az, hogy időnként ki kell lépni a „védőburokból”, és tapasztalatot kell szerezni más típusú intézmények használatában is.*

Működés és szolgáltatás

A közösségi házak általános nyitvatartási ideje hétköznaponként 8-tól 18 óráig tart. Ezt egészíti ki egy rugalmas, a programokhoz igazodó közösségi használat esténként, hétfvégenként. (Az egyesület tagjai szívesen besegítenek a felügyeletbe, a nyitásra-zárásra.)

Nehéz a szolgáltatásokat számba venni, illetve valamilyen szempont mentén csoportosítani. A kiindulási alap, hogy *az egyes egyéni/családi életszakaszokban különböző funkciókat szükséges ellátni*, és ehhez kapcsolódva különböző ügyeket is intézni kell számtalan bürokratikus rendszeren keresztül. A saját ügyek intézésének nemcsak az írás-olvasás készsége a feltétele, hanem az írott anyagok megértése, a lényeg „kihámozása”, az eljárásrendek és szabályok, az intézmények és az azok által elvárt viselkedési módok ismerete, valamint az ezekben történő eligazodás képessége. Az „ügyek” egy lehetséges csoportosítása: *1. a meglévő társadalmi erőforrások megszerzése* (pl. lakásfenntartási támogatás, gyermekvédelmi kedvezmény, ösztöndíjak, térítésmentesség kérése); *2. a meglévő társadalmi hátrányok halmozódásának megelőzése* (adóbevallás elmulasztása, „kockás papíros” adásvételi szerződések, végrehajtási és közmű-kikapcsolási ügyek).

A fentiekből következik, hogy az ún. egyéni/családi szociális munka egyrészt átfedésben van a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok tevékenységével, másrészt túlmutat ezen. Például, ha megkérdeznénk a szolgáltatások munkatársait, hogy feladatuknak tekintik-e ügyfeleik/klienseik adóbevallását elkészíteni, vagy a felvett és elúszott szociálpolitikai támogatás visszafizetését eltöröltetni, valószínűleg többségük nemmel válaszolna. Olyan ügyintézési segítségről van itt szó, amely „senki földjének” számít, és amelyhez hozzá tartozik – a kérelmek, levelek, fellebbezések megírása mellett – az „elkísérés”, vagyis a hivatalok együttes felkeresése. Ez nemcsak azért fontos, mert a szolgáltatást igénybe vevőnek a konkrét szituációban viselkedési mintát lehet nyújtani, hanem azért is, mert így kivédhetjük (csökkenthetjük) az ügyintézésbe eleve bekódolt kudarcot. Sok esetben az ügyfél el sem indul, mert nem tudja, hogy „merre induljon”. (A szomolyai és siroki munkanélküliek egy része, például azért nem regisztráltatta magát a munkaügyi központban, mert még a városban sem igazodik ki.) Kudarc, hogy nem értik, mit kellene csinálni, tartanak a megaláztatástól, a megszégyenítéstől. A szakember partner sok szempontból biztonságot nyújt,

megvéd az előítéletektől, segíti az intézményhasználat elsajátítását. Fontos tevékenység a telefonálás, a faxolás, a fénymásolás, amelyek alapvetően „irodai szolgáltatások”, mégsem személytelenek. Ezek az alkalmak találkozási, beszélgetési pontok, lehetőséget adnak a személyes érdeklődésre és a problémák feltárására.

Az internetet a gyerekek és fiatalok után egyre több felnőtt is használja, valamint rá is kényszerülnek erre. Ezek szabadon, térítésmentesen hozzáférhetők a nyitvatartási időben, bár, ahogy korábban már szó volt róla, délután kettő óra után az iskolások versengve birtokolják ezt leginkább. *Rendszeresek a közösségi, illetve csoportos programok, amelyek folyamatosan változnak, átalakulnak az igényeknek megfelelően.* Sirokon például a felzárkóztató képzésből nőtte ki magát a Sukar Romnya Színháztársaság Csoport, a Béke-telepen a nyári táborozókból a Péntek Esti Klub, a családi napok előkészületeiből a Szülői Klub, Szomolyán az OKJ-s képzésből az aerobikcsoport, a telepfelszámolási programból a Szomolyai Liliomok Táncssoport. Ezek mellett fontosak a „nagy” rendezvények (pl. havonta ismétlődő családi napok, kirándulások, roma napok). Szomolyán és Sirokon a közösségi házat igénybe lehet venni családi és egyéb események megtartására is. (Lehet itt zártkörűen szilveszterezni fiataloknak, felnőtteknek, futballcsapatnak év végi bankettet tartani. Ballagást ünnepelni vagy éppen halotti torra összehívni a rokonságot, ha erre alkalmatlan a saját lakás. A Béke-telepen élők a SZETA-házból eszközöket – asztalt, széket, tányért stb. – tudnak kölcsönkérni családi rendezvényekre, ünnepi alkalmakra.)

Humánerőforrás-fejlesztés

A projektekben a *humánerőforrás-fejlesztés* kiemelt feladat, hiszen a szakemberek részleges vagy végleges kivonulása után ez az egyetlen módja a fejlődés fenntarthatóságának. Ennek két szemléletbeli alapja: 1. A SZETA munkatársai társadalmi erőforrásként definiálják magukat, tehát folyamatosan bővülő tudásuk és gyakorlati tapasztalatuk erőforrás lehet mások számára, továbbá ők képezik azt a hidat, amely összeköti a mélyszegénységben élő embereket a különböző erőforrásokkal. 2. Ezeket a tudásokat és tapasztalatokat át kell adni a mélyszegénységben élőknek, és az ő tudásukat el kell sajátítani (kölcsonös tanulás); létre kell hozni a helyi szakértelmet.

A kölcsonös tanulás kerete, módszere az *együtt dolgozás*, elsősorban főállású munkatársakként, másodsorban önkéntes segítőként. A projektekben kiemelt fontosságú a helyi roma, mélyszegénységben élők közül a „laikus” főállású munkatárs kiválasztódása és alkalmazása. Azért kiválasztódás és nem kiválasztás, mert a terepen folyó munka, a kapcsolatépítés során kerülnek szem elé azok a személyek, akiről menet közben derül ki, hogy közösségük mintaadó, húzó tagjai. Közéleti aktivitásuk és érdeklődésük miatt az egész közösségben képesek gondolkodni. A napi munka során minden új feladat elvégzéséhez konkrét útmutatást kapnak, és ha ezek rutinszerűen begyakorolódtak, jöhetnek az újabb és újabb feladatok. Elindul a munka például a TB-kártya, személyi igazolvány, anyakönyvkiadvány-másolat készítésétől a családi napok forgatókönyvének elkészítéséig, a munkaerő-piaci képzés, nyári tábor megszervezéséig és az egyszerűbb pályázatok megírásáig, elszámolásáig. Mások ügyeinek intézése során rohamosan *bővül formális kapcsolatrendszerük, az informális személyi ismeretségük, ezek működtetése és fenntartása során javul szociális kompetenciájuk.* Begyakorolódnak az alapsémák, megszűnnek a félelmek. Polgármesterrel, jegyzővel, ügyvéddel, végrehajtóval, különböző szakemberekkel tárgyalnak mások érdekében, amely önértékelésüket és közösségi respektjüket egyaránt javítja. A külső szervezetekkel történő személyes egyeztetések, tárgyalások esetén is létezik egy folyamat: a bemutatás, a közös tárgyalás, majd az önálló képviselő és részvétel. *Mivel a saját közösségből termelődik ki, illetve teremődik meg a segítő, a közösség kiszolgáltatottsága megszűnik, vagy*

legalábbis nagymértékben csökken adott területeken.

Az önkéntes segítőknek fontos szerepük van abban, hogy minél több ember ügyes-bajos dolgát intézni lehessen. Általuk megsokszorozódnak a projektek erőforrásai. Az önkéntesek bevonása-bevonódása nem jelent mást, mint a természetes védőháló mozgásba hozását, esetenként újraépítését. Az ad hoc beszélgetések, a spontán csoportosulások mindig felvetnek problémákat, megoldásra váró helyzeteket. Alapelv, hogy ezekben a helyzetekben a főállású munkatársaknak ott kell lenniük, figyelniük kell a beszélgetésre, az információátadás menetére. Egyrészt azért, mert ilyenkor a beszélgetőpartnerek sokkal befogadóbbak a tanácsok meghallgatására és elfogadására, mint a „klasszikus” páros tanácsadói helyzetben. Másrészt azért, mert a beszélgetésből kitűnik, hogy ki mihez ért, ki milyen készségekkel, képességekkel rendelkezik, milyen helyzetekben fog tudni segíteni. (Ilyenkor dőlhet el, hogy ki jön például főzni a közösségi napra, ki kit kísér el a közeli városba munkaügyi regisztrációra vagy az ÉMÁSZ-hoz részletfizetést kérni.) *A spontán módon formálódó segítői szerepnek nagy jelentősége van az önértékelés és az önbizalom javulásában és a közösségen belüli státuszemelkedésben.*

A humán erőforrás-fejlesztés harmadik nagy területe a *formális közösségépítés*, az informálisan már összetartozó emberek csoportjainak formalizálása, fejlesztése, kapacitásának bővítése. A civilszervezet létre- és működésbe hozása már közösségi szintű tanulási folyamat, amelynek során jogi, szervezeti, érdekképviseleti (mikro és képviseleti), demokráciával összefüggő és adminisztratív kérdések is felvetődnek. Szomolyán hosszú időbe telt, míg az egyesületi tagok megértették, hogy mi a dolga az elnöknek, a vezetőségnek és a közgyűlésnek. Eleinte minden egyes – a projekt lebonyolítását érintő – apró technikai kérdésben közgyűlési döntést akartak, ugyanakkor nehezen fogadták el, hogy a pályázati pénzt nem lehet másra költeni, és a pályázat célcsoportját nem szűkíthetik-bővíthetik aszerint, hogy ők vagy családtagjaik beleférjenek. A Béke-telepen az első időszakban az elnöki pozíció presztízsét értették az egyesületi tagok, az azzal járó feladatokra és felelősségre viszont nem gondoltak, ezért szinte családi lobbik alakultak ki az elnökválasztás során (hasonlóan a CKÖ-választásokhoz). Az egyesület látható közösség, formális vezetői ismertek és elérhetők, ebből adódóan biztonságot nyújt a helyi embereknek. Megadja a „*valahova való tartozás*” és a „*nem vagyok egyedül*” érzését, a szétzilálódó informális kapcsolatok mellett/helyett újra szervezi azokat, és közösséget épít.

A civilszervezetet is a feladat tartja össze, legyen az közösségi nap szervezése, telkek tulajdonrendezése vagy a helyi oktatási kerekasztal működtetése. *A feladatok megoldása során az egyesület kapcsolatrendszere folyamatosan bővül, egyre ismertebbé és elfogadottabbá válik a külvilág számára is. A tapasztalatokból az egész érintett közösség megérti, hogy a közösségi érdekképviselet hatékonyabb az egyéni kijárásos módszernél.* Szomolyán a szülők egyéni panaszait az egyesület általánosította és közvetítette az iskolafenntartó felé, ezáltal kikényszerítette az oktatási kerekasztal működését. Az egyesület nélkül a béke-telepiek sem kaptak volna heti két alkalommal konténerürítést.

A fentieket összefoglalva: tapasztalataink szerint a humán erőforrás-fejlesztésnek két sarkalatos pontja van. Az egyik a „laikus” főállású munkatárs, a másik a civilszervezet fejlesztése. A kettő együttesen teremti meg a projekt eredményeinek fenntartását, az új erőforrások, pályázati pénzek megszerzésének és projektek lebonyolításának lehetőségét.

Közös tevékenységek

Talán már az előzőekből is kitűnt, hogy a fenti projekteknél a szociális szakember sokkal inkább szociális/közösségi animátor¹⁸, mint a hazai gyakorlatban megszokott szociális munkás. Ha ennél a

szakmánál szeretnénk maradni, akkor azt mondhatjuk, hogy a szociális munka mindhárom formájára, *az eseti, a csoportos és a közösségi munkára is szükség van*, ezek nem különülnek el, sokkal inkább egymásba fonódnak. Elmosódik a határ a segítő-segített között, nincs klasszikus értelemben vett ügyfél és kliens, kisebb a társadalmi távolság középosztálybeli és mélyszegénységben élő emberek között. Az az alapkítétel, hogy mindenki ért valamihez, tudása és tapasztalata hasznosítható, átadható másoknak. Mindenki abban vegyen részt, amihez a legjobban ért, ugyanakkor tanuljon másoktól, „lesse el”, „figyelje meg” mások gyakorlati tudását. Ugyanakkor az adott helyzetekhez igazodóan léteznek irányítók és segítők, tehát léteznek különböző munkamegosztások hierarchikus elrendeződéssel.

Nem a főállású dolgozók végeznek mindent: bevonják a közösség tagjait, és a közös feladat és munka kialakítja a partnerséget. Korábban már említettük, hogy az önkéntesek „kísérőként”, modellként sok terhet levesznek a vállunkról. De részt vesznek közösségi és családi napok, ünnepek, gyerekfoglalkozások, táborok, kirándulások, különböző összejövetelek tervezésében, szervezésében, lebonyolításában is. Ha kell, borítékolnak, bevásárolnak, főznek, sütnek, vendégeket fogadnak, konferálnak, vetélkedőt vezetnek, tombolát húznak, pénzt és adományokat szereznek, termet rendeznek és takarítanak, gyerekekkel próbálnak, játszanak, kézműves foglalkozásokat tartanak és közösségi akciókat bonyolítanak le. Szomolyán és Sirokon a teleprendezés során az asszonyok, gyerekek gyűjtötték a szemetet zsákokba, a férfiak pedig a konténerekbe hordták. Egy kisebb csoport eközben főzte a gulyást a közösségi házban. Kirándulások alkalmával egy-egy szülő több gyereket tart szemmel, az asszonyok családi nap rendezésekor már napokkal előbb bejárnak sütni, szervezni a büfét¹⁹, a mintadarabokat elkészíteni, például gipszet önteni.

Elméleti háttér: keretek, megfontolások

Mivel most a gyakorlati munkánk mögött meghúzódó elméleti megfontolásainkat szeretnénk a teljesség igénye nélkül számba venni, szeretnénk eltekinteni a „ki a cigány?” problémakör ismertetésétől. A hangsúlyt inkább a telepekre, telepszerű lakókörnyezetre és az ott mélyszegénységben élőkre helyezzük. Elsőként arra koncentrálnunk, hogy ezek a területileg elkülönülő telepek gettók.

„A legelső jellemzője, hogy a gettót kisebbség lakja, méghozzá olyan kisebbség, mely megőrizte identitását. Az identitás megőrzése kifejezésre jut abban, hogy a gettó kultúrája, norma- és szokásrendszere, esetleg nyelve is elkülönül az őt körülvevő világtól, egyben az identitás megőrzésének fontos feltétele ezen norma- és szokásrendszer betartásának szigorú ellenőrzése, ami azután rányomja bélyegét a gettón belüli társadalmi életre. Míg a gettón belül a társadalmi kapcsolatok sokrétűségét a gettó sajátos kultúrája szorítja meghatározott mederbe s biztosítja ilyen módon a gettótársadalom nagyfokú integráltságát, addig a gettón kívülré irányuló kapcsolatok nagyon korlátozottak, a gettó izolált társadalom. Ez az izoláció azt jelenti, hogy a társadalom eltűri, de nem fogadja be a gettó lakóját, idegennek tekint. Éppen ezért a gettóból való kikerülés feltétele a gettóra jellemző partikularitások levetése... A gettó lakója tehát a gettóval nagymértékben identifikált, a gettón kívüli világtól viszont izolált...” (Nemes–Szelényi én., 18)

A gettó a település minden részén előfordulhat, belső társadalmi összetételét tekintve lehet homogén és heterogén.

Magyarországon elsősorban cigány gettókkal, sőt gettósodó falvakkal, térségekkel találkozunk, amelyek a mélyszegénység szigetei is egyben. A szegregátumok hivatalos meghatározásai helyett a gettó és ezzel együtt a mélyszegénység azon aspektusát emeljük ki, amelyre a fenti idézet úgy mutat

rá, hogy a gettó belső társadalma integrált, ugyanakkor izolálódik a külső/többségi társadalomtól. Ez kapcsolathálózati megközelítésben azt jelenti (Angelusz–Tardos 1991), hogy a szegény gettón belül inkább az erős kötések a dominánsak, míg azon kívül alig-alig léteznek külső, más néven gyenge kapcsolatok. Mivel a gyenge kapcsolatok hídszerűen kötik össze a társadalom különböző csoportjait, ezek legfontosabb funkciói, hogy a társadalom erőforrásait áramoltassák a csoportok között. Egyértelmű, ha nem léteznek ilyen kapcsolatok, akkor a társadalmi erőforrások sem érhetők el. A külső forrásoktól való megfosztottság miatt a telepeken mélyszegénységben élők csak egymásra hagyatkozhatnak, vagyis az erős kötéseikre, a családi, rokonsági kapcsolataikra. Mivel ezek kölcsönösségi alapon működnek, a mélyszegénységben élők egymás szűkös erőforrásait élik fel, amelyeknek újratemelődését nem tudják biztosítani. Különböző túlélési stratégiák léteznek: a több családból álló háztartások működtetése, közös villanyóra üzemeltetése, villanyátadás vezetéken, kamatos pénz (uzsorakamat), bolti hitelezés, közös részletre vásárlás és hitelezés (Tesco-kártya, Provident), kezességvállalás egymásnak és ezek kombinációja. Az elv a „megszerzett javak közös felhasználása”: „akinek éppen van, annak kötelessége adni a másoknak”. Így az olló egyre nagyobbra nyílik, az eladósodás egyre mélyebbre visz. Ebből nem lehet kilépni, ezt az elemi szolidaritást nem lehet felrúgni, ellenkező esetben a közösség kizárja tagját. Sirokon a polgármester hiába kérte az egyik családot, hogy ne adjanak villanyt a szomszédnak, sőt a közmunkából való kizárást is kilátásba helyezte, ők továbbra is biztosították az áramot. A Béke-telepen, ha egy gyermek megkapja például MACIKA-ösztöndiját, abból a testvéreknek, sőt az unokatestvéreknek is jár valami. *A családok látszólag autonóm nukleáris családot alkotnak önálló házakban, de valójában ezer szállal fonódnak egymásba, és alkotnak egy nagy rokonsági rendszert.*

A belső működési szisztéma miatt a fejlesztés vagy a forrásbevitel nem irányulhat egy egyénre vagy családra, mert az a szétesztás kényszere miatt jelentéktelenre morzsolódik fel. Ezért fontos ismételten hangsúlyoznunk azt, hogy *olyan típusú beavatkozásoknak van létjogosultságuk, amelyek az egész közösségre irányulnak elsősorban, és a közösségen keresztül érik el a családokat* (mint individuumegységeket) szolgáltatásokkal (és nem pénzzel). Mindenkinek van lehetősége a Balatonra küldeni a gyereket, vagy eljöhet kirándulni – ha nem most, akkor a következő alkalommal. Mindenkint elkísérünk a munkaügyi központba, polgármesteri hivatalba, állásinterjúra, ha ezt kéri. Mindenki részt vehet a közösségi napokon, ehét a bográcsból, süthet-főzhet... és még sorolhatnánk...

Ebben a *kapcsolathálózati kontextusban* érthető meg az a szerepértelmezésünk, amely szerint a munkatársakat egyrészt erőforrásoknak, másrészt a társadalmi kapcsolatrendszerek tagjainak tekintjük. Olyan „hídszerű kötésnek”, amely generálja a telepen élők kapcsolatépítéseit, bővíti kapcsolathálózatukat, hogy abban minél több társadalmi erőforrás elérhetővé váljon (pl. képzések, munkahelyek, jobb óvodák és iskolák megszerzése). Ettől elválaszthatatlan a formális civil közösség megszervezése, melynek keretén belül az egyéni gondok közösségi érdekké transzformálódnak, az egyéni erőforrások összeadódnak. A közös szervezet támaszt, védelmet, a valahová tartozás érzését biztosítja, és lehetővé teszi a hivatalos kapcsolatépítést is.

További fontos kérdés, hogy mit tegyünk a teleppel. *Felszámoljuk vagy rehabilitáljuk?* Láthattuk, hogy a Béke-telep esetében rehabilitáció, Sirokon és Szomolyán felszámolás történt. Ez nem csak azért alakult így, mert az utóbbi két település a pályázati forrásait lakásvásárlásra fordíthatta, a Béke-telepen pedig csak közművesítésre nyílt lehetőség.

Általánosságban a szegregátumok (telepek) felszámolásának két útjáról szoktunk beszélni. Az egyik, amikor *ténylegesen szétköltöztetjük az ott élőket a település különböző integrált részeibe, és az adaptálódás folyamatában facilitáljuk az új kapcsolatok kialakulását*, például a szomszédokkal, az utcaközösséggel, az oktatási-nevelési intézményekkel, munkahelyekkel. A kapcsolatok

kölcsönhatásában az új természetes és mesterséges védőháló segíti az integrálódás folyamatát. *Rehabilitáció esetén arra törekszünk, hogy javítsuk a telep objektív mutatóit, tehát statisztikai mérőszámait a település átlagos szintjére hozzuk fel.* A beavatkozás eredményeként javuljon a telep infrastrukturális ellátottsága (pl. a vezetékes ivóvízhálózatra bekapcsolt, fürdőszobával rendelkező lakások aránya), a telepen élők iskolai végzettsége, foglalkoztatottsága, bővüljön társadalmi kapcsolatrendszerük, emelkedjen társadalmi státuszuk.

Nem könnyű eldönteni, hogy adott esetben melyik út járhatóbb vagy hasznosabb. A Béke-telep rehabilitációja mellett az volt a döntő érv, hogy területileg szervesen illeszkedik a városrészhez, annak szövetében található. Egyik oldalán falusias, másik oldalán kertvárosi utcákkal határos, tehát a lakások felújításával²⁰ integrálódhat az épített környezetbe. A különböző szolgáltatások elérhetősége szempontjából sincs rosszabb helyzetben a városrész más utcáinál: három perc a buszmegálló, öt perc az iskola, a posta, az orvosi rendelő, a kisbolt, a nagy bevásárlóközpont 15 perces sétával gyalog is elérhető. Szomolyán és Sirokon kizárólag felszámolás jöhetett szóba, mivel a telepek különálló területi egységet alkottak, nem tartoztak az anyatelepüléshez. Az infrastrukturális fejlesztés csak az elkülönülést és az elszigetelődést erősítette volna.

Itt csak egy-két szempontot emeltünk ki a sok közül, ugyanakkor arra is szeretnénk a figyelmet ráirányítani, hogy a rehabilitáció egy hosszabb folyamat. Akár több évnek is el kell telnie ahhoz, hogy statisztikailag kimutatható legyen például a fürdőszobás lakások, a szakképzettséggel vagy akár érettségivel rendelkezők (főként fiatalok) aránya.

Néhány módszertani felvetés

A mélyszegénységben élők nem „intézményhasználók”, idegenkednek a magas küszöbű szolgáltatásoktól (nem mennek orvoshoz, szakorvoshoz, szülői értekezletre, családsegítőbe, hivatalos helyekre stb.), mert egyszerűen nem ismerik ezeket a helyeket, az elvárt viselkedési mintákat. Szociális kompetenciájuk nem terjed ki ezen helyzetek szabályszerűségeinek ismeretére. A kudarcokat ez esetben is magukba kódolják, távolmaradásuk önvédelmi reflex. A velük való kapcsolatépítésre leginkább a terepmunka alkalmas otthonukban, saját környezetükben. Itt biztonságban érzik magukat, itt lehet őket személyesen megszólítani, majd bevonni a közös munkába. A terepmunka során be kell épülni a telep és a családok életébe; az állandó jelenléttel lehet elérni a bizalmat és az elfogadást.

Az elsődleges kapcsolatfelvétel után a terepmunka folytatásával párhuzamosan kap szerepet a közösségi tér/ház. A „családlátogatások” alkalmával mindig szóba jön valami, aminek apropóján fel lehet ajánlani a közösségi ház szolgáltatásait. (Egy kérelem, fellebbezés megírása, iratok fénymásolása, telefon, a gyerekeknek pingpong vagy éppen számítógép. Az első látogatók után már jönnek a többiek is.) *A közösségi ház alacsony küszöbű szolgáltatásokat nyújt, nincsenek különösebb előírások, elvárások, ezért a félelmek hamar feloldódnak, a telepiek közül egyre többen és egyre gyakrabban fordulnak meg itt. Eközben persze intézményhasználókká is válnak, és a megszerzett tapasztalatokkal máshol már biztonságosabban közlekednek.*

Központi szerepe van a beszélgetéseknek, amelyekről az előzőekben már többször tettünk említést. *A beszélgetés minden egyes tevékenység szövetét adja:* a terepmunka, az elkísérés, az egyéni ügyintézés, a közösségi napok, a kirándulások, a főzések, a kávézások, a fénymásolások alkalmával páros vagy kiscsoportos beszélgetések történnek. Látszatra ezek köznapi beszélgetésnek tűnhetnek, mert hétköznapi, természetes helyzetekben és oldott hangulatban zajlanak. Valójában ezek többsége szakmai tudatossággal bír, a munkatársak figyelnek, elraktározzák az információkat,

kérdeznek és irányítanak, tudják, hogy mit akarnak megtudni. Alkalmazzák ilyenkor a kérdéstechnika módszereit az érzelmi visszatükrözéstől a parafrázisig vagy a pontosító kérdésig. De strukturálatlan interjúkat (család- és élettörténet, iskola- és munkaút), célzott beszélgetéseket vagy akár tanácsadásokat is levezetnek. Gyakori, hogy a helyzethez, a szituációhoz igazodva komplexen használják ezeket a technikákat. A beszélgetőpartnerek ilyenkor nem feszengnek, mint a mesterségesen kreált helyzetekben, és nem azt mondják, amit – feltételezésük szerint – várunk tőlük. A kötetlennek tűnő beszélgetések során szinte mindenről szó esik: a családról, gondolatokról, érzelmekről, vélekedésekről, munkahelyről, iskoláról, a múlttól, a jelenről, a tervekről, gyerekekről, az erőforrásokról. A beszélgetések alkalmával nemcsak a családok és a telepki közösség megismerése a cél, hanem azoknak a személyeknek a megtalálása is, akik munkánkat főállásban vagy önkéntesként segíthetik. Tulajdonképpen *transzlektorokat keresünk.* Olyan személyeket, akik a telepki közösségbe születtek, de járatosak mind a többségi, mind a kisebbségi kultúrában, ezért képesek „lefordítani” és közvetíteni szándékainkat. Ez a helyi humánerőforrás-fejlesztés fontos része, amelyről már korábban írtunk.

Végül a közösségfejlesztés kapcsán korábban leírtakhoz adnánk egy rövid kiegészítést. *A közösségépítést két úton indítjuk el párhuzamosan. Az egyik a különböző közösségi rendezvények sorozata (pl. családi napok, kirándulások, egyéb közösségi akciók), amelyek sok embert vonzanak, és amelyek ténylegesen megadják a közösségi élményt, a közösséghez való tartozás érzését. A számos közösségi eseményből most a roma napokat emeljük ki, amelyek keretében megszólal a cigány himnusz, fellépnek a muzsikáló, táncoló gyerekek és felnőttek. Az ilyen és hasonló programok résztvevői strukturálatlan közösséget alkotnak, melynek tagjait egyénileg is megszólítjuk, és motiváljuk őket a folytatásra az egyesület keretein belül. A másik út, mikor egyéni beszélgetések során derül fény a közéleti érdeklődésre, a vezetői-közösségi cselekvésre való készségekre, melyek gyakorlati terepéül az egyesületet kínáljuk fel. Közösségfejlesztési törekvéseinket úgy foglalhatjuk össze, hogy egyrészt az egyéntől a strukturált közösségig, másrészt a strukturálatlan közösségtől az egyénig haladunk.*

Összegzés

A projektek, amelyekről írtunk, a pályázatok lezáródásával nem fejeződtek be; csak elkezdődtek. Amikor belefogtunk megvalósításukba, korántsem birtokoltunk ennyi tudást és tapasztalatot, és amivel rendelkezünk, azt sem biztos, hogy tudatosan használtuk. Menet közben sok-sok kudarcot és sikert megbeszéltünk, számos új elméleti és gyakorlati ismeretet szereztünk, miközben elemeztük, részekre bontottuk tevékenységeinket. Ezeknek a folyamatoknak az alapján fogalmaztuk meg *gyakorlati tapasztalatokra épülő következtetéseinket.* Ezek közül a legfontosabb számunkra: *egy szegregált telepről, a mélyszegénységből nincs (nagyon ritka) egyéni kiút, mert a szolidaritási háló kötelezettsége visszahúz, és a szegregátumban élők egymás erőforrásait élik fel.* A szegregált élethelyzetben, a mélyszegénységben az informális emberi kapcsolatok száma minimális, az emberek izoláltan élnek. Ezért kell az egész közösségben gondolkodni, a közösség minden tagját megszólítani és dinamizálni. *Elsősorban szolgáltatásokra, a „külvilággal” való kapcsolatok építésére van szükség, ki kell tágítani a mozgásteret, le kell bontani a gettó láthatatlan falait.*

A felvázolt programok és akciók kapcsán újra kellett értelmeznünk szociális munkás, szociálpolitikus és pedagógus szerepeinket. Ezt könnyen megtehattük, mert nem váltunk részévé a hivatalos szociális, gyermekvédelmi, közoktatási intézményrendszernek. Ebben az új értelmezésben

egyrészt erőforrásnak, másrészt a társadalmi kapcsolatrendszerek tagjaiként definiáltuk magunkat: alapvető feladatunk nem más, mint a társadalmi erőforrások áramoltatása a telepi közösségekben.

Jegyzetek

¹ Az 1989. április 4-én elfogadott alapszabályból: „A SZETA folytatja és kiteljesíti azt a tevékenységet, amit a Szegényeket Támogató Alap nevű mozgalom 1979 óta folytatott. Mindenféle diszkrimináció nélküli anyagi, s egyéb dologi, szellemi-erkölcsi támogatásban részesíti azokat a magyarországi lakosokat, akik elemi nélkülözéstől szenvednek, vagy emberi integritásuk súlyos veszélyben van: vagyis családi kapcsolataik elszakadása, egzisztenciájuk elvesztése, életmódjuk kereteinek összeomlása fenyegeti őket. Célja a közvélemény mozgósítása a szegénység elleni küzdelemre, és a szegényekkel való társadalmi szolidaritás megteremtésére.”

² Az Alapítvány kuratóriumi elnöke ekkor önkormányzati képviselőként a szociális bizottság elnöke, majd tagja volt.

³ A felújítás pályázati forrásokból és gazdasági szervezetek adományaiból történt.

⁴ A felnémeti cigányság történetét feldolgozta Farkas Zsuzsanna *Egy tradicionális cigány közösség integrációs törekvései* c. munkájában (2007).

⁵ A táborozások története, a gyerekek családból történő kiengedésének folyamata külön tanulmányt érdemelne. Itt most csak annyit, hogy igen érdekes tanulási folyamat eredménye mind a szülők, mind a SZETA-sok részéről, hogy ma már csak két-három naponta hívják fel telefonon a szülők táborozó gyermeküket.

⁶ A programok anyagi fedezetét különböző pályázatok biztosították, továbbá alapelveként működött a résztvevők jelképes hozzájárulása.

⁷ Ezek megrendezésére a „körzeti” általános iskola aulájában került sor.

⁸ Családi napokon átlagosan 120–250 fő között változott a résztvevők száma.

⁹ A pályázat címe: Eger, Felnémet városrész rehabilitációja.

¹⁰ A Roma Integráció Évtizede Program hivatalos meghirdetésére 2005. február 2-án került sor Szófiában kelet- és közép-európai országok részvételével.

¹¹ 2005-ben és 2006-ban a program meghívásos pályázatként működött. 2007-től vált nyílt pályázattá, amikor az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) is belépett társfinanszírozóként.

¹² Részlet a 2006. évi pályázatból.

¹³ Az adatok forrása: helyi önkormányzat (2006).

¹⁴ Részlet a 2006. évi pályázatból.

¹⁵ Az egri SZETA ebben az időben látta el a Magyar Szegénységellenes Hálózat észak-magyarországi regionális feladatainak koordinálását, melynek révén Sirokon is kialakultak szakmai kapcsolatok.

¹⁶ Részlet a Tarnai Kőlyukak pályázatból (2008).

¹⁷ A projekt kifejezést itt fejlesztési folyamatként értelmezzük.

¹⁸ Latin kifejezés: valaminek a létrehozója, mozgatója; lelkesítő, buzdító személy. „Az animáció... lényege nem bizonyos előre meghatározott tartalmak bevitele, hanem a csoportban rejlő lehetőségek kibontása, az egyéni és csoportaktivitás fejlesztése” (Varga A. 1985, 8).

¹⁹ A büfé bevitele mindig az egyesület kasszájába folyik be adományként.

²⁰ A lakások minősége alapján dől el, hogy felújítás vagy új építés történik-e.

Irodalom

Angelusz R.–Tardos R. (szerk.) (1991): *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvélemény-kutató Intézet, Budapest.

Farkas Zs. (2007): *Egy tradicionális cigány közösség integrációs törekvései*. Doktori disszertáció, kézirat. ELTE, Budapest.

Nemes F.–Szelényi I. (é. n.): *Közösség mint lakóhely*. – Györi P. (szerk.) *A város, a város társadalma, életformacsoportok*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.

Szabó Z. (1937): *Cifra nyomorúság*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.

Varga A. T. (1985): Előszó. – E. Limbos (szerk.) *Kulturális és szabadidős csoportok animálása*. Népművelési Intézet, Budapest, 8.